

KUR'AN-I KERİMDE MÜTEŞABİH VE TE'VİLİ

Doç.Dr. Yusuf IŞICIK
S.Ü. İlahiyat Fakültesi

Bu makalede, öncelikle Âlü İmran suresinin yedinci ayetinde geçen müteşabih ve te'vil kavramları üzerinde durulacaktır. Bu sebeple, önce sözkonusu ayet-i celileye bir gözetmek gerekmektedir. Yüce Allah buyuruyor ki:

“Bu kitabı Sana indiren O'dur (Allah'tır). O'nun bir kısmı ayetleri muhkemdir ki, onlar Kitabın anası (esası)dır. Diğer bir kısmı da müteşabihlerdir. Kalblerinde eğrilik bulunanlar, fitneyi amaçladıkları ve bunların te'vilini hedefledikleri için, onun müteşabihlerinin ardına düşerler. Halbuki onların te'vilini Allah'tan başkası bilmez. İlimde derinleşmiş olanlar derler ki: Biz müteşabihlere iman ettik, çünkü bunların hepsi Allah'tandır. Gerçi akl-ı selim sahiplerinden başkası düşünüp ibret almaz.”¹

Bu ayet-i kerimenin sağlıklı anlaşılabilmesi için, anahtar durumundaki te'vil ve müteşabih kelimelerinin kısaca üzerinde durulması gerekir:

Te'vil sözü, Kur'an-ın indiği dönem Arapçasında; “Bir şeyin akibeti, ortaya çıkması, neye müncar olacağı, mahiyet ve hakikati”² gibi, hepsi aynı kapıya çıkan anlamlara gelir.

Bu kelime Kur'an-ı Kerimde 15 yerde geçer ve hepside bu manadadır.³ Örnek olarak şu iki ayet üzerinde durmak yeterlidir:

¹ 3 Âlü İmran 7

² Bakınız İbn Faris, *Mekayis I*, 162, 167; *Cevheri, Sihah, Kahire 1959, IV., 1627*; İbn Manzur, *Lisamü'l Arab, XIII, 34*.

1. "Eğer bir konuda ihtilafa düşerseniz, onu Allah'a ve Peygambere arzedin; Şayet Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsanız. Bu, en hayırlısı ve te'vil (sonuç) bakımından en güzeldir."⁴

2. "Ve (Yusuf), ebeveynini tahtın üzerine çıkardı. Hepsi O'na secdeye kapandılar. O dedi ki: "Babacığım, işte daha önceki rüyamın te'vili (ortaya çıkışı). Hakikaten Rabbim onu gerçek kıldı."⁵

Te'vil sözü, Kur'an-ı Kerimde: "birşeyin akıbeti, varacağına varması, mahiyet ve hakikati" manasına gelmesine ve bunu ifade eden ilk dönemlere ait pekçok sahih rivayet bulunmasına rağmen, bu kelimenin sonradan kazandığı ıstılahtaki "te'vil, tefsir ve beyan" manasına göre birçok Kur'an ayeti yorumlanmış ve en önemlisi, Alu İmran suresindeki ayetin tefsirinde fahiş bir hata yapılmıştır. Buna göre: "Kur'anda tefsiri ve anlaşılması mümkün olmayan, manası ancak Allah Tealaya ma'lum bulunan birtakım ayetler vardır. " gibi, mübin olan Kitab'a, layık olmayan bir özellik yakıştırılmıştır.

- Müteşabih kelimesine gelince, tafsilata girmeden ifade edecek olursak, lugatta şu anlama gelir: " Bir başkasıyla benzeştiği ve karıştığı için iyi ayırt edilmeyen ve açık-seçik anlaşılmayan şeydir."⁶

Müteşabih'in, ıstılahta birbirinden farklı, hatta çelişkili muhtelif tanımlarından vazgeçerek, yalnızca Âlü İmran suresindeki anlamı üzerinde kısaca dürmek istiyoruz.

³ Bkz. 12, Yusuf 36,37,44,45; 7 A'raf 53; 17 İsrâ 35; 4 Nisa 59

⁴ 4 Nisa 59; Bkz., Taberi, Camiu'l Beyan, Mısır 1323 V-96; İbn Kesir, Tefsir, Beyrut 1966 II, 328; Kurtubi, Tefsir, Mısır 1952 V, 263.

⁵ 12 Yusuf 100

⁶ Krş. Cevheri, Sihah, Mısır, tsz. VI, 2236

Ayette, fitne aradıkları ve te'vilini arzuladıkları için Kur'an'ın müteşabihlerinin ardına düşen kimselerden söz ediliyor ve bunlar bu hareketlerinden dolayı kınanıp kötüleniyorlar,

Gerek Necran Hristiyanları, gerek Yahudiler, gerekse daha başka fikir ve ideoloji temsilcileri, mahiyeti itibariyle aklın konusu dışında bulunan birtakım hakikatler ve gelecekte ortaya çıkacak olan bazı gaybi olaylar hakkında kendi amaçları doğrultusunda birtakım tahminler yürütmek istemişler, bunun üzerine Yüce Allah, sözkonusu ayette bunun yanlışlığını ve imkansızlığını beyan etmiş, bu hareketi ve sahiplerini kınamıştır. Ayetin nüzul sebebiyle ilgili rivayetlerde de bu görülmektedir.⁷

- Dolayısıyla bu ayette Allahtan başka kimsenin bilemeyeceği müteşabihlerden maksat, kıyametin vukuu, ümmetin eceli gibi gelecekte vuku bulacak ve gayb olduğu için bilinmesi imkansız olan olaylar ve özellikle de Allah Teala'nın zat ve sıfatlarıyla ilgili olup, mahiyet ve hakikatleri aklın bilgi hudutları dışında bulunan gerçeklerdir. Nüzul sebebinden de anlaşılacağı üzere, Yahudi ve Hristiyanlar, bozgunculuk yapmak ve karışıklık çıkarmak üzere, bu kabil meselelerin peşine düşmüşlerdir: bunun üzerine Kur'a-ı Kerim onlara gerekli cevabı vermiştir.

Yoksa, bu ayetten, Kur'an'da anlaşılması ve tefsiri imkansız bazı ayetlerin bulunduğu kesinlikle anlaşılmaz.

Taberi'nin dediği gibi:

"Allah Teala'nın Peygamber (s.a.v)'e vahyettiği Kur'an ayetlerinin hepsi, O'na ve ümmetine açıklanmak ve alemlere hidayet olmak üzere indirilmiş olup, Allah Teala'nın Kitabında, ne insanları ilgilendirmeyen ve onların ihtiyacı olmayan bir şey, ne de onların ihtiyaç duydukları halde anlamaya yol bulumayacakları bir

⁷ Bk. Vahidi, *Esbabu'n-Nüzul*, 61-62; Taberi, *age*, III, 118; I, 71-72; Kurtubi, *age*, IV, 15; İbn Kesir, *age*, 68-69

husus, kesinlikle yoktur.”⁸

- Ancak, Kur’an’ın konu edindiği kıyamet, kıyamet öncesi ve sonrası olaylar, Muhammed Ümmetinin eceli, istikbalde ne gibi hadiselerin meydana geleceği ve özellikle bazı ayet ve hadislerde Allah Teala hakkında kullanılan nefis, vech, yed, istiva, nüzul gibi kavramlar ve Hz. İsa için sözkonusu edilen Allah’ın ruhuve kelimesi gibi ifadelere gelince, bunların anlam ve tefsirleri de yine bilinmekle beraber, mahiyet ve hakikatleri bilinemez. Mesela, Allah Teala’nın arşına istivası ma’lumdur; ancak bunun şekli, mahiyeti, nasıllık ve niceliği-yani te’vili-bilinmez. Esasen, Taberi’nin’de ifade ettiği gibi: “Kulların ne dinî, ne de dünyevî bakımdan bu gibi bilgilere hiçbir ihtiyaçları da yoktur.”⁹

“Kur’an-ı Kerimde (sözkonusu ettiğimiz) bu birkaç hususla ilgili, müteşabih ayetlerin dışındaki diğer bütün Kur’an ayetleri muhkemdirler. Bunlar da:

“a-Ya tek anlamlı olup, başka bir te’vile ihtimali bulunmayan, duyulurince anlaşıldığı için herhangi bir beyana ihtiyaç olmayan.”

“b-Ya da, birçok anlam ve te’vile ihtimali bulunup, bunlardan hangisinin kastedildiği, Allah ve Rasulünün (diğer) açıklamalarıyla anlaşılan ayetlerdir ki, bu ayetler hakkındaki bilgiler, yukarıda işaret ettiğimiz sebeplerden ötürü, ümmetin alimlerinden hiçbir zaman eksik olmayacaktır.”¹⁰

Kur’an-ı Kerim’de Allah Teala’nın sıfatlarıyla ilgili olarak geçen istiva, yed, vech gibi müteşabih ayetlerin manalarının hakiki ve zahiri olarak yani reel bir tarzda anlaşılması ve tefsir edilmesi,

⁸ Taberi, age, III, 116

⁹ Taberi, age, III, 117

¹⁰ Taberi, ay.

Kur`ana göre yasak olmayıp, yukarıda işaret ettiğimiz gibi bunların sadece te`villeri yani insan aklınca, fiziki dünyaya bakılarak Allah Teala`ya birtakım roller biçilmesi ve O'nun birşeylere benzetilmesi yasaklanmıştır. Üzerinde durduğumuz Âlü İmran ayetinde yasaklanan da, müteşabihlerin anlaşılmaları ve tefsir edilmeleri değil, bunların nasıllık ve nicelikleri hakkında ihtimaller yürütülmesidir ki, Kur`an`ın dilinde bunun adı te`vildir ve yasaklanın budur.

Şimdi, konunun özünü teşkil eden, Allah`ın sıfatlarının nasıl anlaşılması lazım geldiği hususuna geliyoruz:

Bilindiği üzere Kur`an-ı Kerim hak ile indirilmiş olan ilahi kitaptır.<sup>11</sup> Bunun manası şudur: Allah`ın ayetleri, kendi hakiki ve zahiri manalarına delalet ederler. Kur`an ayetleri, birtakım düşünce cinnastiklerine konu edinilsin diye değil, insanların inanç ve amel dünyalarına Allah Teala`nın murad ettiği şeklin ve düzenin verilmesi için indirilmişlerdir. İnsanlığın, Allah`ın istediği istikamette değişime ve salaha kavuşması da ancak böyle mümkündür. Dolayısıyla, Kur`an ayetleri, Arap dilindeki kendi hakiki yani reel manalarına göre anlaşılmalıdır. Şayet Allah`ın ayetleri böyle değil de, bizim son derece karmaşık zihin dünyamızda icad ettiğimiz ve nihayet zandan ve vehimden öteye geçmeyen ölçülere göre anlaşılacak olursa, o takdirde konuşan ve mesaj veren ana öge, Kur`an`ın kendisi değil, bilakis insanın nefsi yani heva ve hevesi olur.

Hele hele, bu bir de, Allah`ın sıfatlarıyla ilgili bulunan ve adına Kur`an-ı Kerim`in müteşabih diyerek kesinlikle te`vile gidilmemesini tenbih ettiği ve insana te`vil kapısını sınıksız kapattığı ayetlerde olursa, o takdirde tehlike daha da büyür ve

¹¹ 2 Bakara 176, 213; Âlü İmran 3;4 Nisa 105; 5 Maide 48; 17 İsra 105; 39 Zümer 2, 41

ortaya daha büyük mahzurlar çıkar. Çünkü konu, Allah Azimüşşan ve O'nun ilahi sıfatları olduğu için, yapılacak yanlışlar, O'nun Yüce zatında ve eşsiz sıfatlarında meydana gelecektir. Halbuki O, tabiri caizse, kendi zat ve sıfatlarıyla ilgili kesinlikle bir müdahale yapılmamasını emretmiş ve şöyle buyurmuştur:

”¹² ولا تضربوا لله الأمثال“

Bu ayetin anlamı esasen şudur: “Allah’ı belli ölçülere sığdırmağa ve O’na kendinizce roller biçmeğe kalkışmayın.”

• Allah’ın arşa istivasını, insanın sandalyeye oturuşuyla bir tutan ve O’nun yed-i ilahiyyesini insanın uzvu olan eli gibi tasavvur eden zihniyet ile, arşına istivasını evrene hükmetmesi olarak anlayan ve elini de kudret ya da nimeti olarak algılayan zihniyet, birbirlerine tavır ve metod olarak çok yakındırlar; çünkü her ikisi de Allah’a kendilerine göre rol biçmişler, böylece ne bir ölçü ve misale, ne de herhangi bir beşeri ta’rif ve tahdide sığmayan Yüce yaratıcıyı, fiziki dünyanın kaba geometrileriyle değerlendirmişlerdir.

Yüce Allah, Kitabında kendi zat ve sıfatlarıyla ilgili gerekli ve yeterli açıklamayı müteaddit ayetlerde yapmış, bizlere yalnızca bunların hakikatlerine iman etme görevi yüklemiş ve bunların te’villerini yasaklamıştır.

Kur’andaki şu iki ayet, ne ilginçtir ki, biri insan bazında, diğeri de eşya planında olmak üzere, Cenab-ı Hakla ilgili olarak, fizik alemdeki tüm benzetme yollarını nefy ve reddetmiştir.

1. “ليس كمثله شيء” Hiçbir şey, O’nun dengi-benzeri değildir.”¹³

2. “ولم يكن له كفواً أحد” Hiçkimse, O’nun dengi-benzeri değildir.”¹⁴

¹² 16 Nahl 74

¹³ 42 Şura 11

Bu iki ayet de: “ **وَلَا تُضْرِبُوا لِلَّهِ الْأَمْثَالَ** ” Allah’a benzerler ve denkler kılmayın.”¹⁵ ayetinin beyan ve tafsilidir.

- Ne gariptir ki, Allah’ın sıfatları hakkında sembolizm ve mecaz yolunda yürüyen te’vil ehli, işbu ayetleri, olduğu gibi te’vilsiz kabul eden ulemaya karşı hep delil olarak kullanmışlardır. Halbuki sözkonusu ayetlerde, Allah’ın sıfatlarını, kendi düşünce ölçüleri ve akıl boyutları içerisinde anlamaya kalkışan mecaz ehli sembolistlere de aslında bir eleştiri vardır!

- Esasen, “**Bunların te’vilini Allah’tan başka kimse bilmez:**

” **وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ** ” ayeti, bilinçli, tarafsız ve kültürel tortulardan uzak bir şekilde anlaşılacak olursa, hem te’vil hem de teşbih sapmasına karşı insanların uyarıldıkları görülür.

Her iki düşünce tarzında da, müteşabihlerin te’viline kalkışıldığı ve Kur’an-î yasağın çiğnendiği açıktır.

Müşebbihe, Allah Teala’nın istiva ve yed’ini, insanın oturuşu ve eli’ne benzetirken, te’vil ve mecaz ehli de, Allah’ın istiva ve yed’ini O’nun kudret ve egemenliğine teşbih ederek, tamamen kendi zihinsel ve süjektif beşeri ürünlerinin meydana getirdiği anlamlarla, herhangi bir şer’i delile dayanmadan, Zat-İlahi’yi ta’rif ve tahdide yeltenmiştir.

Denilirse ki, insanların, Kur’an ayetlerini, kendi beşeri takatleri ve dil kalıpları içerisinde anlamaları yasak mıdır? Elbette ki böyle bir yasak sözkonusu değildir. İnsanlar tabii ki kendi beşeri dil ölçüleri ve kalıpları içerisinde Kur’an-ı anlayacaklar ve anlatacaklardır. Ancak Kur’an, nasıl her konuda birtakım emirler, yasaklar ve prensipler getiriyor ve insanları fikrî alanda olsun, amelî alanda olsun ilkeli yaşamağa çağırıyorsa, Allah’ın sıfatları karşısında takınacakları tavır konusunda da temel bir ilke getiriyor

¹⁴ 112 İhlas 4

¹⁵ 16 Nahl 74

ve onlardan müteşabih sıfatları bu prensip doğrultusunda anlamalarını istiyor.

- Müteşabihler de dahil, Kur'an'ın hiçbir ayetini anlamamız yasak değildir. Ne var ki, müteşabihlerin tefsir ve izahlarını, muhkemlere göre nisbeten daha kısıtlı ve muayyen bir çerçevede tutmamız istenmiş. diğer sosyal, siyasal, psikolojik ve ekonomik içerikli ayetlerdeki kadar geniş bir serbestiyet tanınmamıştır. Çünkü, Allah'ın sıfatlarını konu alan müteşabih ayetler, diğer muhkemat gibi, bizim düşünce ve fizik dünyamızda örneklerini bildiğimiz, müşahade ettiğimiz konu ve kavramlardan değil, hiçbir zaman görmediğimiz ve bunun için de ne gözlerimiz ve ne de idraklerimizle ihata edemeyeceğimiz bir zat-ı ilahi ve O'nun kutsal sıfat ve özelliklerinden bahsetmektedirler. Buna rağmen şunu hemen belirtelim ki, müteşabih ayetler hiç anlaşılmayan, bu sebeple de tefsir edilmeleri ümmete yasaklanmış olan ayetler değildir. Böyle bir yasak düşüncesine, ne Allah'ın Rasulü (s.a.v.) ve sahabe döneminde, ne de henüz taklidin başlamadığı ve İslam'ın Kur'an ve Sünnet ışığında hür olarak ve legal bir anlayışla anlaşılıp algılandığı selef ve müctehid imamlar döneminde rastlanmamaktadır.
- Umumun zannettiğinin aksine, ne Hz. Peygamber ve Sahabe, ne de tabiin ve müctehid imamlar, müteşabihleri anlamaktan ve yeri geldiğinde tefsir ve izah etmekten kaçınmamışlardır. Ancak onlar, müteşabihler konusunda, her konuda olduğundan daha çok dikkatli davranmayı, ne teşbih ve tescime, ne de ta'til ve nefye gitmeksizin, ayet ve sahih hadislerde dile getirilen anlatımlar ölçüsünce sözkonusu ayetlerin anlaşılıp tefsir edilmesini tavsiye etmişler ve kendileri de bu ölçüler dahilinde açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu konuda onların özen

gösterdikleri en önemli husus, Allah'ın sıfatlarını ayet ve hadislerde anlatıldığı kadarıyla anlamakla yetinmek olmuştur. Onlar hiçbir zaman: "biz bu ayetlerin manalarını bilmeyiz, bunlara hiçbir anlam vermeyiz, Allah ne murad ettiyse odur. Biz yalnızca iman ederiz." dememişlerdir. Çoğu kimsenin bunu böyle zannetmesine rağmen, durum hiç de böyle değildir. Yanlışlık, selefın bu konudaki düşüncelerinin bizzat kendi sözlerinden değil, sonraki dönemlerde yazılmış olan eserlerden - bilhassa kelim kitaplarından- alınmış olmasından kaynaklanmıştır.

İmam Malik'in meşhur : *لا يسألونك عن عيوبه ولا تكف مجهولاً* sözünün anlamı şudur: "Allah Teala'nın arşına istiva etmiş olduğu, bilinen bir husustur. Ancak bunun keyfiyet ve niceliği bilinmemektedir. Bu keyfiyetin araştırılıp irdelenmesi ise bid'attır."¹⁶

Dolayısıyla, İmam Malik Allah Teala'nın, mahiyet ve niceliğini bilmediğimiz bir tarzda arşınım üzerinde olduğunu kabul ediyor; yani ilgili ayetleri tefsirsiz ve anlamsız bırakmıyor. Lakin, Allah Teala'nın bu ilahi fiil ya da sıfatının bizim dünyamızdaki keyfiyet ve hakikatler gibi algılanmamasını tenbih ediyor. Yani, ilgili ayetleri tefsir ediyor ama te'vil etmiyor. Kur'an-ı Kerimdeki geçtiği manasıyla te'vil etmiyor." diyoruz. Çünkü te'vil Kur'an'da : "bir şeyin akıbeti, mahiyeti, hakikati ve neye müncer olacağı anlamındadır" ki bu da, Âlü İmran ayetiyle yasaklanmıştır.

Yine, İmam Ebu Hanife de sıfatlar konusunda selefı olup, Kur'an'ın bu konudaki te'vil yasağına uymuş, bunları olduğu gibi kabul etmek gerektiğini söyleyerek, o 3-5 sahifelik "El-Fıkhü'l-

Bk. İbn Ebil-izz el-Hamefi, Şerhu'l-Akide-tit-Tahaviyye, Beyrut 1392

Ekber" risalesinde ehemmiyetine binaen bu konuda tafsilata girmek zorunluluğunu duyarak şu uyarıda bulunmuştur:

"Allah Teala'nın, Kur'an da zikrettiği gibi yed'i, vech'i ve nefsi vardır. Allah Teala'nın Kur'an da söylediği vech, yed ve nefis gibi şeyler keyfiyetsiz olarak O'nun sıfatlarıdır. "O'nun yed'i kudreti veya nimetidir" denilemez. Çünkü böyle söylenirse, sıfat iptal edilmiş olur ve bu, Kaderiyye ve Mu'tezilenin sözüdür"¹⁷

İmam Ebu Hanife ki, rey ve kıyasta ün yapmış, hatta bu konuda aşırı gittiği bile söylenerek eleştiriler almış bir imamdır. Tabii burası, sözkonusu eleştirileri değerlendirmenin yeri değildir. Şunu vurgulamak istiyoruz ki, ibadet ve muamelat konularında olanca gücüyle muhakeme ve kıyaslar yürüten ve İslam hukukuna bu alanda ölmez pratikler ve bilimsel metodlar kazandıran İmam, Kur'anın müteşabihlerini, Allah ve Rasülünün açıklamaları çerçevesinde hakiki ve zahiri manalarıyla anlama yolunu tutmuş, ne te'vil ve ta'til'e, ne de teşbih ve tescim'e kesinlikle gitmemiştir. Buradan hareketle biz, müteşabih ayetleri hakikatleri üzere anlamamın, hiçbir zaman tescimle alakasının bulunmadığını vurgulamak istiyoruz.

Ne gariptir ki, dün ve bugün birçok kimse, müteşabih ayetleri te'vil etmemenin ve onları hakiki ve zahiri manalarıyla anlamamın teşbih ve tescime yol açacağını söyleyip durmuşlardır. Buna göre acaba ilk mücessime ve müşebbihe -haşa- Hz. Peygamber ve ashabı mıdır? Bakınız, Zümer suresindeki şu ayet-i celileyi, Peygamber S., son derece açık ve somut, net, hakiki ve reel bir mana ile açıklamıştır. Ayet-i Kerime şudur:

"Onlar Allahı hakkıyla takdir edemediler. Halbuki tüm yeryüzü, kıyamet gününde O'nun avucundadır ve gökler O'nun

¹⁷ Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber*, Zahid el-Kevseri Neşri, s.59

sağ elinde dürüldür. Müşriklerin ortak koşmalarından münezzeh ve mütealdir O Allah.”¹⁸

(وما قدروا الله حق قدره والارض جميعاً قبضته يوم القيامة والسموات

مطويات بيمينه سبحانه وتعالى عما يشركون)

“Allahın Rasülü S, minberde bu ayeti okurken, elini bir böyle bir şöyle çevirerek diyordu ki: “İşte bu şekilde; Allah Teala kendi nefsinin o gün ululayacak ve diyecek ki: Cebbar benim; Mütekebbir benim; Melik benim; Benim aziz; Benim Kerim;” Bunları söylerken Hz. Peygamber ile birlikte minber öylesine sallanıyor ve sarsılıyordu ki, biz: minber devrilecek dedik.”¹⁹

Yine Enbiya Suresinde ki şu ayete bakınız:

“O gün biz gökleri, kitap sahifesi dürer gibi düreriz.”²⁰

(يوم نطوي السماء كطي السجل للكتب)

Bu ayeti de yine Allahın Rasülü son derece açık ve reel bir manadaşöyle açıklamıştır:

“Allah Teala kıyamet günü, yerleri avucuna alır ve gökler O'nun sağ elinde dürülür.”²¹

Aynı ayeti İbn Abbas'ın açıklaması da şöyledir:

“Allah, yedi kat gökleri ve yedi kat yerleri, içerisindeki yaratıklarıyla birlikte dürer. Bunların hepsini, sağ eliyle dürer. Bütün bunlar, O'nun elinde bir hardal tanesi kadardır.”²²

¹⁸ 39 Zümer 67

¹⁹ Müslim, münafikun 23; İbn Mace, mukaddime 13: I. Hanbel II, 324; İbn Kesir, age, V, 108.

²⁰ 21 Enbiya 104

²¹ Buhari, tevhid 6; İbn Kesir, age, IV, 601

²² İbn Kesir, ay.